

Özgür Toplumun Amaçları

Vural Fuat SAVAŞ*

-I-

Bugün bütün dünyada iktisat öğrencileri, az sayıda istisna dışında, kendilerine "toplumsal amaçlar nedir?" diye sorulduğunda iyi eğitilmiş bir koro ahengiyle cevap verir:

- Tam istihdamı sağlamak
- Fiat istikrarını korumak
- Ekonomik büyümeyi hızlandırmak
- Gelir bölüşümünü iyileştirmek.

"Keynesyen Papağanlar Korosu" toplumsal amaçları bu şekilde belirttikten sonra, bir adım daha ileriye gider ve bu amaçları gerçekleştirmenin "devletin görevi" olduğunu öne sürer. Böyle düşünenlere göre devlet bu amaçların gerçekleşmesi için ekonomiye müdahale etmek hakkına ve görevine sahiptir. Devletin ekonomiye müdahale etmesini sağlamak için de çeşitli araçlar geliştirilmiştir. "İktisat Politikasının Araçları" adı verilen bu araçların bir kısmı "Maliye Politikası" araçları diye bilinir ve "devlet harcamaları", "Vergileme" veya "bütçe fazlası"ndan oluşur. Bu araçlar, yukarıda sıralanan amaçlara veya birkaçına, ulaşmayı mümkün kılmazsa devletin elinde "Para

*Prof. Dr. , Marmara Üniversitesi, Türkiye Ekonomisi Araştırma Merkezi Başkanı

Politikası" araçları vardır: faiz oranı, reeskont oranı ve açık piyasa işlemleri kullanabileceği gibi, eğer daha etkili(!) bir müdahale isteniyorsa "para arzı" aracı kullanılabilir. Eğer ekonominin işleyişi, maliye ve para politikaları ile istenilen hedeflere ulaşmayı mümkün kılacak şekilde düzenlenmiyorsa, devlet "doğrudan kontrol araçları" adı verilen önlemlere başvuracaktır: Fiatların kontrolü, ücretlerin dondurulması, faiz ve döviz kurlarının tesbiti, üretimin ve dağıtımın izne bağlanması ithalat ve ihracatın tarifeler, kotalar ve benzeri yöntemlerle kontrol altına alınması gibi sayısız poli-siye önlem devlet tarafından kullanılmaya hazır beklemektedir. Boylece "karma ekonomi" adı verilen "doğuştan özürü" bir ekonomik sistem ortaya çıkmıştır (Savaş, 1997/B).

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hemen bütün demokratik batı ülkelerinde, "Makro İktisat Politikası" hem akademik bir disiplin olarak ve hem de politik bir gelenek olarak yaygın bir kabul görmüş, "toplumsal amaçlar" ile bu amaçları gerçekleştirecek maliye, para ve kontrol politikaları siyasal ve ekonomik yaşamın "olmazsa olmaz" unsurları haline gelmiştir.

1950 ve 1960 yıllarında demokratik ülkelerde görülen hızlı ekonomik gelişme, devlet

eliyle iktisat politikası uygulamanın gereğine ve yararına olan inancı pekiştirmiş, iktisatçılar, özellikle makro iktisat politikası ile ilgilenenler, kendilerini “toplumsal mühendisler” olarak ilan etmişlerdir.

-II-

Savaş sonrası kurulma ve canlanma döneminin olağanüstü koşullarında pek az iktisatçı ve devlet adamı “toplumsal amaçlar” sloganı altında devlete verilen bu yetkilerin “özgür toplum ile bağdaşıp bağdaşmadığı, “birey özgürlüğü”nü sınırlayıp sınırlamadığı konusuna eğilmiştir. Bunlardan biri “Chicago Okulu”nun kurucularından sayılan Henry C. Simons idi. Simons, J. M. Keynes’in “Genel Teori” sini ilk yayınladığı günden beri kuşkuyla karşılamıştı. “Uzun dönemde hepimiz oluyoruz!” deyip sadece kısa dönemli düşünmeyi ilke edinmiş olan Keynes’in, ekonomik durgunluğa devlet yatırımları ile çare bulunacağı onerisi, Simons’a göre tehlikeliydi, çünkü devlet bu yoldan birey özgürlüğüne açık veya sinsi biçimde müdahale edebilecekti. Bu tür düşünceleri nedeniyle Keynes’in sadece “sabit fikirli kişiler ile şarlatanların bir simgesi” haline geleceğini ve “Genel Teori”sinin de “faşist hareketin İncil’ine dönüşeceğini” söylüyordu. (Simons, 1936; Breit-Ransom, 1971; s. 208’den)

“Toplumsal amaçlar”ın özgür bir toplumla bağdaşmadığına ilk dikkati çekenlerden biri, yine Chicago Okulu’ndan bir başka iktisatçı, George J. Stigler’di. Stigler, toplumsal amaçları, yazımızın başındaki sıralamaya benzer bir şekilde sıraladıktan sonra çok çarpıcı bir gözlem yapıyor ve “Bizim temel amaçlarımız Rusların temel amaçlarıyla aynı!” diyordu. Bu yazısını yazdığı yıllarda (1958) Amerika ile Rusya arasında soğuk savaş’ın en şiddetli aşamasında olduğu ve Rusya’nın geri kalmış ülkelere “komünizm ihraç ettiği” hatırlanacak olursa, Stigler’in yaptığı benzetmenin önemi

daha iyi anlaşılır. Nitekim Stigler bu paralelliğin önemini şu sözlerle açıklamıştır (Stigler, 1958, 1961, s. 686-689):

“... İktisat politikasının temel amaçları, bir toplum uygarlığının esasını oluşturur... Toplumlar arasındaki farklar, maksimize etmek istediklerine göre şekillenir...”

Batı dünyasının temel amacı bireyin geliştirilmesidir. Birey özgürlüğünün maksimum genişliğe kavuşturulması ve bununla tutarlı bir bireysel sorumluluk yaratılması temel amaçtır.

Bunun içindir ki bizim amaçlarımızın Rusların amaçlarıyla aynı olması, anormal bir durumdur.”

Toplumsal amaç kavramının yanıltıcılığına dikkatimizi çeken bir başka büyük düşünür Friedrich A. Hayek’tir. Hayek’in bu konuyla ilgili olarak ele alacağımız iki düşüncesi vardır. Bunlardan birine şimdi değineceğiz, diğerini de aşağıda ele alacağız. Hayek’in Alman Neo-Liberalizmine veya daha popüler ismiyle “Sosyal Piyasa Ekonomisi” teorisine yönelttiği eleştirilerden biri “toplumsal” (sosyal) kavramının, içeriği belirsiz ve “nereye çekilirse oraya gidebilen” bir kavram olduğu ile ilgilidir. Bu nedenle, Hayek’e göre “piyasa ekonomisi”nin belirgin bir anlamı olduğu halde “sosyal piyasa ekonomisi” herkesin kendisine göre tanımlayacağı “boş” bir kavramdan ibarettir (Hayek, 1967, s.83; Vanberg, 1988, s.25).¹

-III-

“Toplum” ve “devlet” düşünsel kavramlardır. Bir başka deyişle, toplum ve devlet kavramları, belli bir toprak parçası üzerinde bir arada “barış” ve “istikrar” içinde yaşamak isteyen, veya kendilerini böyle bir ortamda bulan, insanların üzerinde anlaştıkları ve kabul ettikleri, “düşünce ürünleri”dir. Esas olan, top-

lum ve devleti yaratan bireydir. Ancak on binlerce yıllık yaşam tecrübesi insana, bir toplum oluşturmamanın ve bir devlet halinde organize olmanın sayısız yararları olacağını öğretmiştir. Buna göre, toplum ve devlet, kısmen "tarihsel gelişim süreci"nin kısmen de bireylerin "bilinçli ve gönüllü tercihleriyle şekillendirdikleri" organizasyon biçimleridir.

Bu noktada cevaplandırılması gereken soru, adına ister "toplum", ister "devlet" diyelim, bu organizasyona ait belli bir amaç (veya amaçlar) olup olmadığı ve eğer varsa, bunların ne olduğudur.

Sorunun birinci kısmına verilecek cevap "evet"tir. Yani, her toplumun veya devletin belli bazı amaçların neler olacağı ise, bu amaçların nasıl belirleneceğine bağlıdır. Bu gün literatürde, amaçların nasıl belirlenebileceğiyle ilgili iki kriter tartışılmaktadır. Bunlardan birincisi bir organizasyonun nasıl kurulacağına; elde edilmek istenen sonuçlara veya ulaşılmak istenen amaçlara göre karar verileceğini öne sürer. Bu kritere "sonuçlarla belirlenen" (outcome-oriented) organizasyon yöntemi adı verilir. İkinci kriter ise sonuçlar yerine organizasyon içinde yer alacak bireylerin davranış biçimlerinin nasıl olması gerektiği üzerinde durur. Bu kriterin önem verdiği konu, organizasyon içinde yer alan bireylerin, faaliyetlerini ve birbirleriyle olan ilişkilerini hangi kurallara uygun biçimde düzenleyeceklerinin belirlenmesidir. Bu nedenle bu kritere de "kurallarla belirlenen" (rule-oriented) organizasyon yöntemi denir.

Sonuçlarla belirlenen bir organizasyon biçiminin birey özgürlükleri ile bağdaşmayacağı açıktır. Çünkü, amaçların egemen olduğu bir organizasyonda, bireylerin bütün davranışları kendi kişisel tercihlerine, bir başka deyişle, özgür tercihlerine göre değil, "amacın gereklerine göre" belirlenecektir. Bunun doğal bir sonucu olarak da böyle bir organizasyon "hiyerarşik" bir yapıya sahip olacak ve birey dav-

ranışları "yukarıdan" planlanıp, yönlendirilecektir. Bu durumda ekonomik yaşam "piyasa mekanizması"nın yatay, anonim ve etkin haberleşme sistemi dışında veya bazı hallerde yanında ve üstünde bir "politik mekanizma" tarafından yönlendirilecektir: Politik mekanizmanın haberleşme sistemi ise dikey ve hiyerarşik bir kumanda sistemi olup, etkinliği son derece sınırlıdır (Savaş 1979, s. 20-27).

Hayek'in yukarıda sözünü ettiğimiz ikinci düşüncesi burada karşımıza çıkar. Hayek sosyal piyasa ekonomisine yönelttiği eleştirilerden birini sonuçlarla belirlenen organizasyon türünün eleştirisine dayandırmıştır. Ona göre, önceden belirlenmiş bir "sosyal adalet" ilkesine dayalı bir "piyasa ekonomisi" söz konusu olamaz. Çünkü organizasyonun bu iki niteliği birbiriyle bağdaşmaz. Piyasa ekonomisi, kendi kendine işleyen bir sistem (spontaneous order) olup, belirli bazı kurallar gözetmek kaydıyla, bireylerin özgür tercihlerine göre şekillenir ve ortaya çıkacak sonuçlar hiç kimsenin kontrolüne tabi değildir. Kendi kendine işleyen piyasa düzeninin temel unsurlarını genel davranış kuralları oluşturur. Piyasa düzeninin olağanüstü etkinliğinin sebebi, ortaya koyacağı sonuçların önceden kesinlikle belirlenmemiş olmasıdır. Hayek'e göre hem piyasa mekanizmasının yararlarından faydalanmak ve hem de onun yol açacağı sonuçları kontrol etmek mümkün değildir (Hayek, 1960, s.232; 1978, s.186; Vanberg, 1988, s.25).

-IV-

Yukarıdaki açıklamalarımızın ışığı altında, esas konumuza gelebiliriz: "Özgür toplumun amaçları nelerdir?" Bu soruya cevap vermek için ilk yapılması gereken şey, bugünkü iktisat teorisine çok sağlam bir şekilde yerleşmiş olan bir düşünceyi red etmektir: Bu gün toplumsal amaçlar diye sıralanan; tam istihdam, fiat istikrarı, ekonomik büyüme ve gelir bölüşümünü iyileştirmeye yönelik amaçlar, özgür bir

toplumun sosyo-kültürel gelenekleri ve siyasi tercihleriyle bağdaşmaz.

Özgür toplum, "ekonomik ve diğer faaliyetlerini sadece gönüllü işbirliğine dayandıran, kişisel özgürlükleri en geniş anlamda koruyan, devleti efendi olarak değil hizmetçi olarak yerli yerine oturtan" bir toplumdur (Friedman, 1981, s.29). Böyle bir toplumda Keynesyen teorisinin "makro hedefler"ini, toplumsal amaçlar haline getirmek, devlete sınırsız takdiri yetkiler vermeye ve birey özgürlüğünün ortadan kalkmasına neden olur.

Keynesyen "makro hedefler" in özgür bir toplumun amaçları olamayacağı iddia edilince, karşılaşılması kaçınılmaz iki soru vardır. Bunlardan birincisi, "makro hedefler" toplumsal amaç olamazsa, hangi hedeflerin toplumsal amaç sayılabileceği ile ilgilidir. Özgür bir toplumun temel amaçları, Stigler'in belirttiği gibi birey özgürlüğünün en geniş şekilde gerçekleştirilmesi ve bu özgürlük ile birlikte birey sorumluluğunun da en geniş şekilde belirlenmesidir. Bir başka deyişle özgür ve sorumlu birey kendi kaderinin belirleyicisi olmalıdır. Bu, özgür toplumun "asli amacı"dır.

Bu amaca dayalı özgür toplumda, devletin temel görevi "ekonomik ve sosyal oyunun genel kurallarını belirlemek ve gönüllü mübadeleleri kolaylaştırmaktır." (Friedman, 1981, s.21). Bu kurallarla gerçekleştirilmesi istenen "ikinci derece amaçlar" olarak şu önerilerde bulunulabilir:

- Mülkiyetin (Hem aynı, hem fikri) korunması
- Tekellerin önlenmesi
- Sözleşmelere sadakatin sağlanması
- İstikrarlı bir para sisteminin kurulması
- Çağdaş bilimin ve teknolojinin uygulanması

-Belirsizlik hallerine karşı bireyin korunması.²

Bu ikinci derece amaçların nedenleri ve nasıl sağlanacakları gibi konular, bu yazının amacı dışındadır. Ancak karşılaşılması kaçınılmaz olan ikinci soru, kısmen bu konulara da değinmeyi zorunlu kılacaktır. İkinci soru da şudur: Ekonomide işsizlik, enflasyon, durgunluk ve gelir dağılımında aşırı bozulma gibi durumlara kayıtsız mı kalacaktır?

Önce şunu belirtmek gerekir ki bu soru, elli yıldan fazla devletin bu gibi görevleri olduğunu düşünmeye koşullandırılmış olmamızdan kaynaklanmaktadır. Eğer devletin bu amaçları gerçekleştirip gerçekleştiremediğini, gerçekleştirmek için katlanılan maddi özverilerle (daha çok vergi ödemek, daha çok çalışmak gibi); siyasi iktidarın takdiri yetkilerini kabullenmekle kaybettiğimiz özgürlük ve insiyatifimizin elde edilen sonuçlara değip değmediğini düşünürsek, devlete bu gibi görevler vermenin sakıncalarını açıkça görürüz. Kaldı ki enflasyon, işsizlik, durgunluk, gelir bölümünde bozukluk ve yetersiz buyume çoğu defa siyasi iktidarın ekonomiye yaptığı takdiri müdahalelerin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

Bu nedenle Keynesyen makro hedeflerin, özgür toplumun amaçları olmaktan çıkarılması gerekir. Devletin tüm çabası, bireylerin özgürce üreteceği, pazarlayacağı ve tüketeceği bir ortamın kuramsal ve kurumsal yapısını oluşturmaya yönelmelidir.

-V-

Tartışmaya açtığımız konunun kapsamı ve önemi okuyucunun dikkatinden kaçmayacak kadar açıktır. Böyle bir yeni yaklaşımın benimsenmesi herşeyden önce, bilimsel düzeyde önemli değişmelere neden olacaktır. İktisat ilminde "Neo-Klasik Sentez" adı verilen ve bireysel davranışları inceleyen "mikro iktisat" ile toplumsal davranışları (eğer birey davranışı

dışında böyle bir davranış biçimi varsa!) inceleyen Keynesyen makro teorinin "akıl dışı izdivacı" böyle bir yaklaşım sonucu ortadan kaldırılabilecektir. Buna bağlı olarak iktisat öğrencisinin büyük emek ve zaman harcadığı iktisat politikası, Keynesyen saptırmadan kurtulup yeniden A. Smith'in "Politik ekonomisi"ne dönebilecek ve iktisatçının ayakları yere değecektir.

Bu yeni yaklaşımın benimsenmesi halinde siyasi soylem ve siyasetçi-seçmen ilişkisi de önemli ölçüde değişecektir. Bir taraftan Keynesyen iktisatın, ekonomiye devlet müdahalesini teşvik ve tasdik eden teorik önerileri, diğer taraftan Refah Devleti anlayışının sadece devlet harcamalarını arttıran yönünün benimsenip, vergileri arttıran yönünün gozardı edilecek uygulamaya konulması, politikayı seçmenle-politikacı arasında oynanan 'devlet imkânlarının yağmalanması' oyununa dönüştürmüştür. Bu gün demokrasinin yozlaştığından şikayet ediyor; politika ve politikacı sözcükleri hırsızlık, rüşvet ve adam kayırma gibi sözcükleri çağrıştırıyorsa bunun temel nedeni, "devlet"e verilen sonsuz sayıdaki görev ve yetkidir. Birey kendi kaderinin sahibi olmaktan çıkmış, siyasi otoritenin takdiri yetkilerine bağımlı hale gelmiştir. Önerdiğimiz yeni yaklaşım benimsenirse, bu yozlaşmış "oy alış veriş" önemli ölçüde sınırlanmış olacaktır. Çünkü Keynesyen makro amaçlar aldatmacasını kullanma olanağı elinden alınan politikacı daha sınırlı bir alanda propaganda yapmak ve rakipleri ile yarışmak zorunda kalacaktır. Devlet olanaklarını yağmalamak üzerine yoğunlaşan politik mücadele, kuralların ve kurumların daha iyi biçimde düzenlenmesi alanına kayacak, böyle bir politik rekabette kuralların ve kurumların dinamik bir nitelik kazanarak, sürekli bir gelişme göstermesine neden olabilecektir.

Eğer özgür bir toplumun, özgür bireyleri olarak kendi kaderimize sahip olmak istiyor-

sak devlet adı verilen organizasyonun kurallarını acilen değiştirmemiz gerekiyor. Çünkü James M. Buchanan'ın veciz bir biçimde belirttiği gibi (Buchanan 1986, s.2):

"Politikayı ıslah etmek için, politika oyununun kurallarını ıslah etmek veya reforma tabi tutmak gerekir. Politikanın ıslahı için, iktidarlarını "toplumsal çıkarlar" için kullanacak, ahlâki yönden daha üstün kimselerin seçilmesi gibi bir öneriye gerek yer yoktur. Bir oyun, kuralları ile belirlenir ve daha iyi bir oyun, ancak kuralları değiştirmek suretiyle elde edilir."

Özgürlüğe en çok ihtiyaç duyan ve ondan en çok yararlanan bilim adamları olarak hemen yapmamız gereken iktisat ve siyaset (kısmen de hukuk) ilimlerini Keynesyen makro hedefleri, toplumsal amaç saymaktan kurtarmak ve özgür toplumun gerçek amaçlarını belirlemek olmalıdır.

NOTLAR

1. "Toplumsal" kavramının bu belirsizliği, önemle belirtmek gerekir ki, bazı konularda giderilmiştir. Henry Sidgwick, 1883'de yayınlanan *Politik İktisadın İlkeleri* adlı kitabında daha sonra "dışsalıklar" diye adlandırılacak olan bazı nedenlerle "kişi çıkarı" ile "toplum çıkarı" arasınırdaki bir ayrım yapmış, bu ayrım daha sonra A.C. Pigou tarafından, 1920 yılında yayınladığı *Refah İktisadı* adlı eserinde genişletilerek iktisat literatüründe yerini almıştır.

İktisatçılar bu gün pozitif ve negatif dışsalıklara yollama yaparak, "toplumsal maliyet" ile "bireysel maliyet" ve "toplumsal yarar" ile "bireysel yarar" arasında bir ayrım yapabilmektedir. (Bkz.: Savaş, 1997/A s. 687-689).

2. Bu amaçların Hayek'in "piyasa mekanizmasının yararlarını benimseyip sonuçlarını red etmek mümkün değildir", şeklinde özetleyeceğimiz görüşü ile çelişmediğine dikkat etmelidir. Hayek piyasa mekanizmasının "belli bazı koşullara uygun işlenmesini" şart koşmuştur.

Ayrıca Stigler, "bireysel sorumluluğu" özgür toplumun temel koşullarından biri olarak belirtir. Bu iki görüşte serbest piyasanın, disiplinsiz bir karmaşa olmayıp, belli kurallara göre yönlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Bu nedenle önerdiğimiz ikinci derece amaçlar, piyasa ekonomisinin "temel oyun kuralları" olarak kabul edilmelidir. Keynesyen makro amaçlardan kesin olarak ayırmak için bu amaçlara "mikro amaçlar" demeyi öneriyoruz.

KAYNAKLAR

Buchanan, J.M.; *Liberty-Market and State-Political Economy in 1980*, (New York: New York University Press, 1986)

Breit, W.- R.L. Ranson; *The Academic Scribblers* (New York: Holt, 1971)

Friedman, M.-R. Friedman; *Free to Choose* (New York: Avon, 1981)

Hayek, F.A.; *The Constitution of Liberty*. (Chicago: 1960)

Hayek, F.A.; "What is Social? - What Does it Mean?" in: Idem, *Studies in Philosophy, Politics and Economics* (Chicago: 1967).

Hayek, F.A.; *Law, Legislation and Liberty*,

Vol. I, (London: 1973) Hayek, F.A.; *Law, Legislation and Liberty*, Vol. II, (London: 1976)

Hayek, F.A.; *New Studies in Philosophy, Politics, Economics and the History of Ideas*, (Chicago: 1978)

Savaş, V.F.; *Mukayeseli İktisat* (İstanbul: 1979)

Savaş, V.F.; "Değişen Devlet ve Yozlaşan Demokrasi", *Yeni Türkiye*, s.13, 1997/B, s.113-116

Savaş, V.F.; *İktisatın Tarihi* (İstanbul: Ay-cıo1 Mat., 1997/A)

Simons, H.C.; "Keynes Comments on Money", *Christian Century*, 1936, s. 1017 (Breit-Ransom: 1971)

Stingler G. J.; "The Proper Goals of Economics Policy", *The Journal of Business*, July 1958; Yeniden basımı: Harlan, H.C. (Ed.), *Readings in Economics and Politics*, (New York: Oxford University Press, 1961) s. 686-689.

Vanberg, V.; "Ordnungs Theorie as Constitutional Economics The German Conception of a Social Market Economy" *ORDO*, Band 39, 1988, s.17-31